

LIETUVIŲ
ATGIMIMO ISTORIJOS
STUDIJOS

Lietuvos istorijos institutas

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJS

17

*Nacionalizmas ir emocijos
(Lietuva ir Lenkija XIX–XX a.)*

VILNIUS

LII
LEIDYKLA

2001

UDK 947. 45
Li-191

REDAKCINĖ KOLEGIJA:

Antanas Kulakauskas
Česlovas Laurinavičius
Raimundas Lopata
Egidijus Motieka (vyriausiasis redaktorius)
Vladas Sirutavičius
Darius Staliūnas
Giedrius Subačius

SUDARYTOJAI:

Vladas Sirutavičius
Darius Staliūnas

ISSN 1392-0391
ISBN 9986-780-38-1

© Lietuvos istorijos institutas, 2001
© Lietuvių Atgimimo istorijos studijos, 2001
© Straipsnių autoriai, 2001

TURINYS

PRATARMĖ	7
PRZEDMOWA	9
VORWORT	12
<i>Wolfgang Kaschuba</i> NATION UND EMOTION. EUROPÄISCHE BEFINDLICHKEITEN	15
<i>Sabine Grabowski</i> NATIONALE MYTHEN UND SYMBOLE ALS INSTRUMENT POLNISCHER VEREINSARBEIT ZU BEGINN DES 20. JAHRHUNDERTS AM BEISPIEL DES POLNISCHEN VEREINS „STRAŻ“	29
<i>Magdalena Micińska</i> KULT TADEUSZA KOŚCIUSZKI I JEGO ROLA DLA UTRZYMANIA ŚWIADOMOŚCI NARODOWEJ POLAKÓW W XIX–XX WIEKU	43
<i>Alyvydas Nikžentaitis</i> JOGAILOS ĮVAIZDIS LIETUVIŲ VISUOMENĖJE	56
<i>Giedrius Viliūnas</i> VYTAUTO DIDŽIOJO KULTAS TARPUKARIO LIETUVOJE	68
<i>Heidi Hein</i> ANMERKUNGEN ZUM PIŁSUDSKI-KULT IN DER POLNISCHEN ZWEITEN REPUBLIK	103

Darius Staliūnas

ŽUVUSIŲ KARIŲ KULTAS TARPUKARIO LIETUVOJE 120

Vladas Sirutavičius

ŠVENTĖS NACIONALIZAVIMAS. „TAUTOS ŠVENTĖS“
ATSIRADIMAS LIETUVOS RESPUBLIKOJE XX AMŽIAUS
4-AJAME DEŠIMTMETYJE 133

Robert Traba

KONSTRUKCJA I PROCES DEKONSTRUKCJI NARODOWEGO
MITU. ROZWAŻANIA NA PODSTAWIE ANALIZY
SEMANTYCZNEJ POLSKICH OBCHODÓW ROCZNIC
GRUNWALDZKICH W XX WIEKU 146

SANTRAUKOS 162

STRESZCZENIE 171

ZUSAMMENFASSUNG 182

ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ 193

VIETOVARDŽIŲ RODYKLĖ 199

SANTRAUKOS

TAUTA IR EMOCIJA. EUROPOS SITUACIJA

Wolfgang Kaszuba

Nuo XVIII a. pabaigos Europos ekonominį bei politinį modernumą racionaliai bei efektyviai formavo tautos programa kaip estetinė bei kultūrinė koncepcija. Tauta buvo antropologizuojama kultūrinių bei vertybinių horizontų kontekste. Kaip identiteto ir lojalumo modelis tauta pakeitė religiją, kuri iki tol vienintelė sugebėdavo mobilizuoti kolektyvinius jausmus ir praktikas. Straipsnyje svarstomas ne tik istorinio ryšio tarp tautos ir emocijos aktualumas Europoje po 1989 m., bet ir klausiami, ar tautiškumas gali „išsivaduoti“ iš savo istorinio modelio ir tapti viena iš daugelio santykių su aplinka bei istorija galimybė.

TAUTINIAI MITAI IR SIMBOLIAI KAIP LENKŲ DRAUGIJŲ PRIEMONĖS XX A. PRADŽIOJE: DRAUGIJOS „STRAŽ“ PAVYZDYS

Sabine Grabowski

Tautinėms draugijoms teko svarbus vaidmuo vokiečių – lenkų tautinėje kovoje XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje.

1905 m. Prūsijos provincijos sostinėje Poznanėje įkurtos lenkų draugijos „Straž“ (Sargyba) svarbiausias tikslas buvo išsaugoti krašte lenkiškumą. Draugija buvo sukurta kaip atsvara 1894 m. įsteigta Vokietijos Rytų žemių draugijai (Deutscher Ostmarken-Verein), kuri rėmė vokiečius etniškai mišrioje rytinėje Prūsijoje. Vokietijos draugijai Prūsijos/Vokietijos antilenkiškos priemonės atrodė per švelnios, todėl ji siekė valstybės politikos sugriežtinimo lenkų atžvilgiu. Tuo tarpu „Straž“ buvo svarbu apsiginti nuo Vokietijos Rytų žemių draugijos germanizavimo ir stiprinti lenkų tautinį susivokimą. „Straž“ savo veiklos modeliu pasirinko Vokietijos Rytų žemių draugijos struktūras ir dar pabandė jas patobulinti. Draugija savo nariams siūlė konsultacijas teisminiuose ginčuose bei santykiuose su valdžia, tarpininkavo ieškant verslo kontaktų, darbo vietų bei perkant nekilnojamąjį turtą. Greta šios

praktinės paramos, kuria lenkai noriai naudojosi, būta ir kultūrinės veiklos, kuria siekta stiprinti lenkų tautinį identitetą.

Jeigu veiklos pradžioje pagrindinis „Straž“ tikslas buvo apginti lenkus nuo Vokietijos Rytų žemių draugijos bei Prūsijos/Vokietijos asimiliacinės politikos, tai vėliau ji siekė atriboti lenkų bendruomenę nuo vokiečių.

„Straž“ reikalavo, kad jos nariai laikytųsi „Tautinio katekizmo“, kuriame buvo aprašytas pavyzdinis lenkiškos šeimos gyvenimo būdas, skatinama elgtis „tautiškai“, taigi nebendrauti su vokiečiais. Tačiau svarbiausi „Tautiniame katekizme“ buvo tautiniai simboliai ir mitai, kuriuos reikėjo puoselėti lenkiškoje šeimoje. Čia draugija plačiai panaudojo katalikiškus ritualus ir papročius, taip sukurdamą ryšį tarp tautinių ir religinių simbolių. Ryšys su katalikybe leido lengviau įtvirtinti tautiškumą lenkų sąmonėje. Lygiai taip pat „Straž“ instrumentizavo istorinių lenkų didvyrių mitus, sukurdamą sektinus pavyzdžius.

Kai Prūsijos/Vokietijos valdžia uždraudė draugijos veikloje dalyvauti dvasininkams, „Straž“ iškilio problemų mobilizuojant lenkus. Narių skaičius sumažėjo nuo 26 000 1905 m. iki 2 000 po 1908 m. Nepaisant to, „Straž“ pavyko emocionalizuoti tautinį klausimą ir taip sustiprinti kolektyvinę lenkų sąmonę.

TADO KOSCIUŠKOS KULTAS IR JO VAIDMUO PALAIKANT LENKŲ TAUTINĘ SAVIMONĘ XIX–XX A.

Magdalena Micińska

Šiame straipsnyje analizuojama, kaip lenkų visuomenėje susiformavo Tado Kosciuškos kultas, kokios visuomeninės aplinkybės darė įtaką jo kaitai, kokios savybės buvo jam priskiriamos.

Kosciuškos kultas sąmoningai pradėtas kurti dar prieš 1794 m. sukilimą. Renigiant sukilimą reikėjo tokios visuomeninės figūros, kuri būtų priešprieša karaliui Stanislovui Augustui Poniatovskiui. Kosciuška kaip būsimas sukilimo vadovas tam tiko geriausiai.

Sukilimui pralaimėjus, o jo vadovui emigravus, XVIII a. pabaigoje – XIX a. pradžioje Kosciuškos kulto visuomeninė reikšmė sumažėjo. Be to, Napoleono karų laikotarpiu atsirado naujų herojų.

Naujas postūmis legendai suaktualinti buvo Kosciuškos mirtis 1817 m. Ypač iškilmingai 1818 m. buvo organizuotos jo laidotuvės Krokovoje. Tačiau tuo metu daugiausia prie legendos puoselėjimo prisidėjo ne lenkai. Tolesniu impulsu puoselėjant šį kultą tapo 1830–1831 m. sukilimas, kai Kosciuška pradėtas vaizduoti jau nebe kaip sentimentalus atsiskyrėlis, bet kaip pergales skinančios kariuomenės vadas.

XIX a. 4-5 dešimtmečiais išryškėjo nauji akcentai. Radikalios lenkų visuomenės srovės 1794 m. sukilimą vadino grynai bajorišku, o jo vadą apibūdino kaip pusinių priemonių šalininką. Tuo tarpu mažiau radikalūs veikėjai kaip tik akcentavo tą aplinkybę, jog Kosciuszka kreipėsi į visą tautą ir nepaisė socialinių skirtumų.

Taigi XIX a. viduryje Kosciuškos paveikslas nebuvo vienalytis. Dominavo 1794 m. sukilimo vadovo, kaip kovotojo už lenkų tautos ir liaudies laisvę, įvaizdis, tačiau tuo pačiu metu konservatoriams jis įkūnijo monarchistines pažiūras, nuosakumą politikoje, Švietimo epochos idealų puoselėjimą. Prieš 1863–1864 m. sukilimą ir jo metu ne tik bajorija, bet ir miestiečiai žvelgė į Kosciušką kaip į savo herojų. Tuo tarpu Galicijoje XIX a. II pusėje konservatoriai kritiškai vertino šią istorinę figūrą. Svarbiausia, kad Kosciuszka buvo neigiamai vertinamas kaip revoliucinio judėjimo lyderis. Nors Galicijoje ir pagerbiamas 1794 m. sukilimo vadas, bet ne kaip sukilusių valstiečių vadas, greičiau kaip personažas iš šventųjų gyvenimo.

XIX a. pabaiga – XX a. pradžia – tai Kosciuškos kulto apogėjus Lenkijoje. Tuo metu labai iškilmingai buvo paminėtos dvi datos: 1894 m. švęstos sukilimo 100-osios metinės, o 1917 m. – jo mirties metinės. 1794 m. sukilimo vadovas tapo pagrindine lenkų tautinio panteono figūra. Ties XIX ir XX a. sandūra įsitvirtino Kosciuškos kaip liaudies lyderio ir socialinių pertvarkymų iniciatoriaus įvaizdis. Būtent tada pagrindinės lenkų politinės srovės įtraukė Kosciušką į savo istorines tradicijas.

Po 1917 m. Kosciuškos legendos jo visuomeninė reikšmė sumažėjo. Visuomenė persisotino 1917 m. iškilėmis, be to, atsirado naujas tautos herojus – Józefas Piłsudskis. Tiesa, II pasaulinio karo metais jis vėl buvo prisimintas: Kosciuszka tapo kai kurių lenkų karinių dalinių globėju.

Komunistinė Lenkijos valdžia po II pasaulinio karo taip pat bandė instrumentizuoti 1794 m. sukilimo vadą. Žinoma, šį kartą vėl buvo pakeisti legendos akcentai. Dabar jau Kosciuszka išaukštintas nebe kaip kovotojas prieš Rusiją, o kaip revoliucionierius. Nepaisant šių valdžios pastangų, visuomenėje Kosciuszka ir toliau buvo vertinamas pirmiausia kaip Nepriklausomybės gynėjas.

Per paskutinį dešimtmetį Kosciuškos reikšmė tautiniame lenkų panteone aiškiai sumažėjo. Jis nebe tiek svarbus kaip kovotojas už Nepriklausomybę, gabus vadovas ar kenčiančios liaudies gynėjas. Jeigu 1794 m. sukilimo vadovas liks svarbus lenkų istorinėje savimonėje, tai tik dėl tokių savybių, kurios jam buvo būdingos po 1794 m., t. y. sąžiningumo, profesionalumo, tolerancijos ar politinio santūrumo.

JOGAILOS ĮVAIZDIS LIETUVIŲ VISUOMENĖJE

Alvydas Nikžentaitis

Jogailos įvaizdžio kitimas per daugiau nei šimtmetį leidžia konstatuoti ir funkcines šių vertinimų permainas. XIX amžiaus pabaigoje – XX amžiaus pradžioje

Jogaila buvo tam tikras antilenkiškumo simbolis, tiesa, dažnai antraeilis. Dažnai supriešinamas su teigiamais herojais: Vytautu, Kęstučiu ar bendrai pagoniška lietuviška kultūra, jis turėjo išryškinti pastarųjų privalumus. Nuo XX amžiaus II pusės, nesikeičiant vertinimų pobūdžiui, Jogaila pamažu ima prarasti tiesiogiai išreikštus antilenkiškumo požymius. Kaltinant šią asmenybę lietuviškos kultūros sunaikinimu, akivaizdžiai matomas susirūpinimas lietuvių tautos likimu. Tokiu būdu Jogaila, išlikdamas neigiamu istoriniu personažu, nors gal ne tokiu mastu kaip Vytauto istorinės interpretacijos, prisidėjo prie lietuvių tautinio identiteto stiprinimo.

VYTAUTO DIDŽIOJO KULTAS TARPUKARIO LIETUVOJE

Giedrius Viliūnas

Straipsnyje nagrinėjamas vieno monumentaliosios XX a. lietuvių politinės kultūros reiškinių – Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto kulto 1918–1940 m. Lietuvos Respublikoje išsiplėtojimo aplinkybės, formos, priėmimas visuomenėje, ideologinis ir psichologinis turinys.

Konstatuojama, kad kultą 1927–1928 m. inicijavo su romantine tautinio atgimimo ideologija bei valdančiąja tautininkų politine grupe susiję kultūriniai bei politiniai sambūriai – Lietuvai pagražinti draugija, Lietuvos šaulių sąjunga ir Lietuvos bajorų draugija. 1930 metų išvakarėse kultą parėmė ir specialiu įstatymu institucionavo valstybė. 1930-ieji, Vytauto mirties 500 m. sukaktuvės, yra kulto kulminacija. Pažymėta tokiais viešais ritualais kaip Vytauto Didžiojo paveikslo kelionė aplink Lietuvą, lydima iškilmingų paveikslo sutiktuvių ir palydėtuvių, viešų priesaikų, garbės sargybų ir liaudies pasilinksminimų; Žalgirio mūšio, Vytauto karūnacijos ir mirties dienų iškilmės su kariniais paradais, iliuminacijomis, visuomenės susirinkimais bei eisenomis; kertinio akmens Vytauto Didžiojo muziejui padėjimas; maždaug 30 Vytauto Didžiojo paminklų statyba; Vytautui skirtų visuomeninių statinių atidarymai, žemės ūkio paroda, jubiliejinės dainų ir sporto šventės, misterijų vaidinimai, literatūros ir scenos kūrinių konkursai. Kultą organizavo pusiau visuomeninis, pusiau valstybinis Vytauto Didžiojo komitetas, besiremiantis valdantįjį režimą palaikančiomis tautininkų bei šaulių organizacijomis ir valstybės administracija. Jį kritiškai vertino radikalios kairiosios bei liberaliosios visuomenės jėgos, tačiau privačios bei vietinės iniciatyvos duomenys rodo labai palankų Vytauto kulto priėmimą plačiojoje tarpukario Lietuvos visuomenėje.

Kulto ideologijoje dominuoja Vytauto kaip modernaus lietuvių valstybingumo ir tautiškumo simbolio reikšmė. Ikonografijoje bei ceremonijose pabrėžiama ginkluota jėga ir suvereni valdžia; Vytautas interpretuojamas kaip grynai lietuviškos Lietuvos valstybės kūrėjas. Svarbų vaidmenį kultė vaidina Vilniaus – Vytauto sostinės motyvas, atitinkantis aktualų tarpukario Lietuvos politikos siekį ir sukonkreti-

nantis nacionalistinei ideologijai būtiną priešų įvaizdį. Plačiai kulto ideologijos sklaidai pasitarnavo religinės simbolikos panaudojimas. Emocinėje plotmėje kultas grindžiamas tautinės garbės bei orumo ir tautinio bendrumo išgyvenimais, konsoliduojančiais jaunos valstybės visuomenę. Nors kulte akivaizdžios autoritetinio visuomenės drausminimo pastangos, jame nepastebima gyvybinės energijos, ekspansijos, agresijos, tautinio šovinizmo motyvų. Forsuota galios ir garbės reikšmių eksploatacija, martirologiniai motyvai rodo kulto ryšį ir su giliomis tarpukario Lietuvos visuomenės frustracijomis, nesaugumo jausmu, istorinio-kultūrinio nevisavertiškumo pojūčiu. Kita vertus, greta archaizuojančių, konservatyvių tendencijų kulte pastebima konstruktyvaus darbo retorika, tautinio jausmo sublimacija pragmatiškoms ideologinėms-kultūrinėms programoms, aiškiausiai pasireiškusi visuomenės lėšomis įvykdytoje Vytauto Didžiojo muziejaus Kaune statyboje.

PASTABOS DĖL PIŁSUDSKIO KULTO ANTROJOJE LENKIJOS RESPUBLIKOJE

Heidi Hein

Po 1926 m. gegužės mėnesio perversmo Piłsudskio garbinimas tapo institucionizuotu kultu. *Kultas* čia suprantamas kaip stipri ritualizuota garbinimo forma. *Piłsudskio kultas* suvokiamas šiuolaikiškai, su pozityviomis ir negatyviomis konotacijomis. Modernų asmenybės kultą charakterizuoja trys požymiai, kurie sudaro ir jo raidos stadijas. Pirmiausia visuomeniniai santykiai personalizuojami, t. y. sureikšminamas asmenybės istorinis vaidmuo, vėliau jis monumentalizuojamas – pagerbiamas jo genijus ir galų gale asmuo mitologizuojamas. Visi šie požymiai būdingi ir Piłsudskio kultui.

Su Piłsudskio kultu susiję ritualai pasireiškė įvairių sukakčių minėjimo iškilnėse. Svarbus vaidmuo kulto bei mito sklaidoje teko politiniams simboliams ir paminklams, istoriografijai, istorinei politinei publicistikai ir žiniasklaidai, pilietiniam ugdymui bei istorijos dėstymui mokyklose. Iki 1926 m. Piłsudskio kultas jo šalininkų stovykloje buvo propagandinio pobūdžio. Vėliau kultas palaipsniui institucionizuotas: Piłsudskio pagerbimas tapo privalomu valdžios įstaigoms, mokykloms bei kariuomenei. Pokyčių Piłsudskio kultu įvyko 1928 bei 1930 m. Kuo labiau ryškėjo Sanacijos problemos (pirmiausia opozicijos nušalinimas nuo rinkimų 1930 m. ir vis retesni maršalo pasirodymai visuomenei), tuo daugiau jos buvo kompensuojamos kulto stiprinimu. Piłsudskio mirtis 1935 m. gegužės 12 d. tapo kulto katalizatoriumi, kadangi miręs jis buvo visiškai mitologizuotas, o kultas buvo galutinai stilizuotas.

Rugpjūčio 6-oji ir lapkričio 11-oji tapo svarbiausiomis su Piłsudskio kultu susijusiomis minėtinomis datomis. 1914 m. rugpjūčio 6 d. – nedidelės kadrinės kuo-

pos išžygiavimo iš Krokuvos į Kielcus diena buvo traktuojama kaip Piłsudskio ir jo legionierių karinės kovos pradžia. Nuo 1922 m. svarbiausi rugpjūčio 6 d. renginiai buvo Lenkų legionierių sąjungos kongresai. Valdančiam elitui legionierių kongresai bent jau iki 1935 m. buvo viena svarbesnių minėtinių datų. Įdomu pastebėti ir tai, jog pergalė prieš Raudonąją armiją 1920 m. nebuvo minima.

Greta šių Sanacijos stovyklos puoselėtų rugpjūčio 6 d. minėjimų buvo ir antra Piłsudskio kultui reikšminga istorinė-politinė data – lapkričio 11 d., kuri buvo švenčiama kaip valstybės įkūrimo diena. Ši sukaktis dėl savo platesnio poveikio, tame tarpe ir mokyklose, buvo svarbesnė. Nors ši data iki 1937 m. nebuvo įteisinta, tačiau jau nuo 1926 m. ji buvo oficialiai švenčiama. Svarbiausios iškilmės: visų konfesijų pamaldos, karinis paradas bei kiti šventiniai renginiai, vykdavo Varšuvoje.

Minėtų iškilmių metu Piłsudskis buvo minimas šalia kitų svarbių visuomeninių-politinių įvykių, tačiau kovo 19 d. – vardadienio šventė buvo skiriama vien tik jo asmeniui. Pirmą kartą Piłsudskio vardadienis švestas 1915 m. Tąkart jis buvo panaudotas legionų populiarinimui. Vardadienių šventimą 1917 bei 1918 m., kaip ir 1923–1926 m., kai Piłsudskis pasitraukė iš aktyvaus visuomeninio-politinio gyvenimo, jo politiniai šalininkai panaudojo propagandos tikslais. Švenčių metu ypač akcentuoti komendanto sugebėjimai. Nuo 1927 m. vardadienį šventė ne tik Piłsudskiuo artimos organizacijos, bet ir valstybinės įstaigos.

Po Piłsudskio mirties 1935 m. kovo 19 d. netapo gedulo diena. Jos metu buvo pagerbiamas Piłsudskio didvyriškumas ir prisiekiamą nepriklausomybės idėjai.

Svarbiausios laidojimo iškilmės Varšuvoje ir Krokuvoje, bei laikinas Piłsudskio širdies palaidojimas Vilniuje 1935 m., jos perkėlimas į Rasų kapines 1936 m. gegužės 12 d. tapo mirusiojo kulto pradžia. Kasmetinės jo mirties minėjimo iškilmės vykdavo vienodai visoje šalyje, jų metu buvo prisimenamas maršalas ir prisiekiamą laikyti jo „testamento“.

Piłsudskio „testamento“ svarba dar labiau išryškėjo įvairiuose jo atminimo projektuose. Praėjus vos vienam mėnesiui po Piłsudskio mirties, birželio 6 d., Varšuvos karalių rūmuose susikūrė Vyriausias maršalo Józefo Piłsudskio atminties įamžinimo komitetas (Naczelny Komitet Uszczenia Pamięci Marszałka Józefa Piłsudskiego), kuriam vadovavo valstybės prezidentas I. Mościckis. Jo nariais tapo Antrosios Respublikos politinis elitas. Komiteto žinioje buvo vaivadijų, apskričių, miestų bei valsčių komitetai. Vyriausias komitetas turėjo patvirtinti visų Lenkijoje vykdytų maršalo atminties įamžinimo projektų meninę, dalykinę bei finansinę pusę.

Piłsudskio pagerbimo iškilmėse išryškėjo Pirmojo maršalo įvaizdis ir jo „testamento“ turinys, kurie buvo svarbūs jo mite: jis buvo pristatomas kaip Lenkijos kariuomenės kūrėjas, talentingas jos vadas, Lenkijos architektas, tautos auklėtojas ir „didžiausias lenkas“. Šiame kontekste jis buvo pristatomas kaip herojus, kuris sėkmingai užbaigė XIX a. lenkų kovas už laisvę, todėl buvo vienoje gretoje su

sukilėliais, ypač Kosciuška. Tačiau dar svarbiau buvo tai, jog Piłsudskis vertintas kaip Boleslovo Narsiojo, Kazimiero Didžiojo, Jono Sobieskio veiklos tęsėjas.

Pagrindiniai kulto organizatoriai buvo nedidelė grupė Sanacijos ideologų, kurie kasdieninėje politikoje nebuvo labai matomi. Tačiau galima konstatuoti, jog Piłsudskis savo asmenybės kultui mažų mažiausiai neprieštaravo.

Piłsudskio kulto formos (kurios nebuvo visuomenės spontaniška reakcija) rodo, kaip valstybė bandė išreikšti bei legitimuoti save ir kaip buvo konstruojamas piliečių identitetas bei savimonė. Todėl kultas turėjo ne tik lenkus, bet ir tautines mažumas integruojančią funkciją. Vadinasi, Piłsudskio kultas buvo ne tik integruotos valstybinės sąmonės išraiška, bet ir priemonė jai sukurti.

ŽUVUSIŲJŲ KARIŲ KULTAS TARPUKARIO LIETUVOJE

Darius Staliūnas

Straipsnyje analizuojama žuvusių karių kulto raida tarpukario Lietuvoje. Kadangi centrinė šio kulto vieta buvo Nežinomo kareivio kapas Kaune (įrengtas tik 1934 m.), šiam simboliui skiriama daugiausia dėmesio.

Žuvusių karių kulto sureikšminimas ties 3 ir 4-ojo dešimtmečių sandūra siejamas su kariuomenės įtakos padidėjimu po 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo, su tarptautinės situacijos paaštrėjimu ir Lietuvos tarptautinių pozicijų komplikavimusi.

Pats žuvusių karių kultas iš esmės buvo kuriamas pagal kitose valstybėse funkcionavusį modelį. Analizuojant žuvusių karių pagerbimą Lietuvoje, taip pat kaip ir kitose Europos šalyse, valdžia stengėsi šį kultą politiškai instrumentizuoti, t. y. žuvusius karius pavaizduoti kaip tam tikrų dabartyje kiekvienam piliečiui privalomų vertybių nešėjus. Lietuvoje valdžia žuvusių karių pagerbimo ceremonijų metu ypač akivaizdžiai skatindavo antilenkiškas nuotaikas. Dar vienas panašumas su kitomis valstybėmis, kuriose šis kultas pradėjo funkcionuoti anksčiau, – tai religinių apeigų įtraukimas į žuvusių karių pagerbimo ceremonijas.

Tinkamiausia vieta inscenuotai atminčiai puoselėti, aišku, būdavo mūsų vietos bei paminklai žuvusiems kariams, ypač Nežinomo kareivio kapas. Tokios šventės metu kariuomenė tampa centriniu tautos simboliu, konstruojamas jos kultas, kita vertus tauta vaizduojama kaip vieninga, organizuota, kovojanti bendruomenė.

ŠVENTĖS NACIONALIZAVIMAS. „TAUTOS ŠVENTĖS“ ATSIRADIMAS LIETUVOS RESPUBLIKOJE XX AMŽIAUS 4-AJAME DEŠIMTMETyje

Vladas Sirutavičius

Straipsnyje analizuojama vadinamosios *Tautos šventės* išradimo politinės bei kultūrinės aplinkybės. Oficialiai šventė tokiu pavadinimu pradėta švęsti tik 1930 m. Tų pačių metų gegužės 14 d. buvo pakeistas pirmasis 1925 m. vasario mėn. Švenčių ir poilsio įstatymas, ir rugsėjo 8 d. buvo paskelbta *Tautos švente*. Iki tol oficialiai ši diena buvo pažymima kaip Švč. Mergelės Marijos gimimo diena.

Formaliai tautos šventės atsiradimą galima būtų aiškinti tuo, jog 1930 metai Lietuvos Respublikoje buvo paskelbti Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto metais. Daugelis tais metais vykusių renginių tiesiogiai sieti su didžiojo kunigaikščio vardu. Vyriausybiniis Vyriausiasis Vytauto Didžiojo komitetas nustatė tris pagrindines tais metais minėtinas datas. Iškilmingiausiai buvo minimas vadinamasis Vytauto karūnavimosi jubiliejus (rugsėjo 8 d.) bei didžiojo kunigaikščio mirties 500-osios metinės (spalio 27 d.). Iš šių dviejų pirmoji turėjo būti pažymima kaip triumfo ir džiaugsmo, o antroji – kaip susikaupimo ir liūdesio šventė.

Straipsnyje daroma išvada, jog ypač po 1926 m. perversmo Lietuvos visuomenė ir politinis elitas vis labiau nesutarė, kuriuos naujausios istorijos įvykius galima būtų minėti kaip tautinę šventę, galinčią konsoliduoti visuomenę. Visuomenės konsolidacija, žinoma, pirmiausia buvo suinteresuotos po perversmo į valdžią atėjusios politinės jėgos, visomis įmanomomis priemonėmis siekusios savo valdžios stabilizavimo bei įtvirtinimo. Norint pasiekti šį tikslą, vien represinių priemonių buvo per mažą. Todėl tautos vienybės, harmonijos tarp valdžios ir visuomenės bei kariuomenės vaidmens viešajame gyvenime akcentavimas valdančiojo elito politinėje retorikoje bei kasdieninėje politikoje tapo vienu svarbiausių uždavinių. Taigi galima teigti, jog *Tautos šventės* atsiradimas liudijo po perversmo nugalėjusių ir galiausiai krikdemų atsikračiusių tautininkų pastangas legitimizuoti savo politinį režimą, gauti jam visuomenės paramą.

Šventės ritualuose ypač svarbus vaidmuo teko kariuomenei. Kariuomenės paradai valstybės sostinėje Kaune ir jo metu pasakyta Valstybės Prezidento, nuo 1933 m. vis dažniau vadinamo tautos vadu, kalba spaudoje vaizduojami kaip šventės kulminacija, sulaukiantys daugiausia visuomenės dėmesio. Neatsitiktinai tautos šventė iškilmingose kalbose buvo vadinama „ginklo jėgų švente“, „mūsų kariuomenės iškilmėmis“, išreiškiančiomis „pagarbą lietuvių ginklo galiai“ ir panašiai. Kartu su tautos švente stengtasi minėti ir kitokias kariuomenei reikšmingas sukaktis. *Tautos šventė* turėjo demonstruoti kariuomenės ir tautos vienybę. Tvarkingai žygiuojanti kariuomenė geriausiai simbolizavo apie tautos vadą susitelkusią tautą. Toks

šventės pobūdis visiškai suprantamas, nes būtent armija laikyta svarbia politinio režimo atrama bei valstybingumo garantu.

Neatsiejama ir svarbia tautos šventės simbolizmo dalimi tapo lenko – priešo įvaizdis. Įvairiuose šventės ritualuose dažnai sutinkama istorinės Lietuvos sostinės – Vilniaus – tematika: tai užkopta į Vilniaus kalną, tai susirinkta prie Vilniaus ažuolo. Šitaip stengiantis pabrėžti dvigubą lenkų klastą: iš Vytauto buvo atimta karūna, o iš modernios lietuvių tautos jos istorinė sostinė. Bendro nacionalinio priešo įvaizdžio eksploatavimas buvo ne tik svarbi *Tautos šventės* simbolizmo dalis, bet ir gera visuomenės konsolidacijos bei mobilizacijos priemonė. Iš esmės maždaug tokia oficialiai propaguojama *Tautos šventės* ideologija išliko iki pat 1939 m., kuomet ji paskutinį kartą buvo oficialiai paminėta.

TAUTINIO MITO KONSTRAVIMAS IR DEKONSTRUKCIJA. PASVARSTYMAI REMIANTIS ŽALGIRIO MŪŠIO METINIŲ MINĖJIMŲ LENKIJOJE SEMANTINE ANALIZE

Robert Traba

Nuomonių apklausos duomenimis, 1410 m. Žalgirio mūšis yra vienas populiariausių istorinių simbolių Lenkijoje. Žinoma, lenkų kolektyvinėje sąmonėje jo suvokimas nuolat keičiasi.

Iki Antrojo pasaulinio karo dominavo herojinis Žalgirio mūšio supratimas, suformuotas 1910 m. simbolikos, skirtos 500-ioms mūšio metinėms. Antrojo pasaulinio karo metu Žalgiris tapo autentišku lenkų visuomenės patirties simboliu. Pokario laikotarpiu „Žalgirio“ sąvoka tapo svarbia Lenkijos valdančiojo elito politinio mąstymo dalimi. Po 1960 m., kuomet iškilmingai buvo atidengtas paminklas Žalgirio mūšiui paminėti, aiškėjo, kad „Žalgiris“ ir ateityje bus populiarus, bet kaip „normalus“ ir nemitologizuotas istorinis simbolis.

Šį procesą autorius nagrinėja remdamasis semantine analize, kurios daugiausia sukaupia pokario spaudoje.